

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Харкевич Наталія Валеріївна

УДК 141.72

**ПЕРЕСЕЛЕНСЬКІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ У 1944–1953 РР.: НА МАТЕРІАЛАХ
ВОЛИНСЬКОЇ ТА РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ**

спеціальність 07.00.01 – історія України

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів – 2018

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Робота виконана на кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Сухий Олексій Миколайович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, завідувач кафедри новітньої
історії України імені Михайла Грушевського

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Патер Іван Григорович,
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України, головний науковий співробітник;
кандидат історичних наук, професор
Кучерепа Микола Михайлович,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, професор кафедри
новітньої історії України.

Захист відбудеться 6 листопада 2018 р. о 15 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.12 у Львівському національному університеті імені Івана Франка (79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 337).

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розісланий 5 жовтня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
професор

Шуст Р. М

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У площині вивчення українсько-польських відносин важливе місце займають переселенські/депортаційні процеси, які відбувалися на завершальному етапі Другої світової війни та у повоєнний час. Особлива увага нині прикута до волинського регіону та подій, які відбувалися на цих теренах в роки Другої світової війни.

У радянський період переселенські повоєнні процеси розглядалися в контексті зовнішньої і внутрішньої політики СРСР. До них належали евакуаційні процеси українського і польського населення 1944–1946 рр.; переселення українського і чеського населення 1947–1948 рр., внутрішні, в рамках СРСР, переселення кінця 1940-х – початку 1950-х рр. пов'язані з рухом трудових ресурсів.

Суспільно-політичні зміни, які намітилися в умовах розпаду СРСР і реалізувались в незалежній Україні створили можливості відтворення цілісної картини переселенських/депортаційних процесів 1944–1953 рр., їх правдивої реконструкції та історичних оцінок.

Особливе місце зайняло вивчення депортації вглиб СРСР учасників українського національно-визвольного руху, діячів ОУН і УПА, співчуваючих цьому руху.

Важливим у контексті вивчення теми є її регіоналізація, прив'язаність до окремої території, що дозволяє більш рельєфніше і докладніше опиратися на місцеві архівні документи, залучати до вивчення матеріали «усної історії» – неопубліковані спогади.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка в рамках дослідницьких тем кафедри «Громадсько-політична та професійна діяльність української інтелігенції в XIX – XX століттях» (реєстраційний номер 01124004043) та «Суспільно-політичні та національно-етнічні процеси на західноукраїнських землях (остання третина XVIII–XX ст.)» (реєстраційний номер 01154003557).

Мета і завдання дисертаційного дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз переселенських процесів у волинському регіоні – Рівненська і Волинська області у повоєнний період 1944–1953 рр.

У дисертації досліджено:

- міждержавні стосунки СРСР, Польщі та Чехословаччини на заключно-му етапі Другої світової війни в контексті існуючих засад національної політики та реалізації переселень/депортацій українців, поляків, чехів у 1944–1948 рр.;
- особливості переселення українців з Польщі на територію Волинської та Рівненської областей та поляків з волинського регіону в ПНР; локалізацію переселенців з Польщі на Волині;

- загальну кількість українських переселенців з Польщі у Волинській та Рівненській областях та кількість переселенців, які самовільно залишили південно-східні області УРСР і прибули в регіон;

- переселенські акції поляків у ПНР та чехів у Чехословаччину; регіональні напрями цього переселення та їх характер;

- соціально-побутові умови проживання українських переселенців з Польщі та Чехословаччини; їх адміністративну та громадську активність;

- насильницькі радянські переселення трудових ресурсів з волинського регіону у східні регіони СРСР та південно-східні області УРСР.

Об'єкт дослідження – переселенські процеси у Волинській та Рівненській областях 1944–1953 рр. в контексті демографічних змін в УРСР, Польщі та Чехословаччині повоєнного часу.

Предмет дисертаційного дослідження – з'ясування змісту та масштабів переселенських/депортаційних процесів у волинському регіоні; умов проживання та характеру діяльності переселенців; напрями трудової міграції з Волинської та Рівненської областей в інші регіони СРСР у кінці 1940-х – на початку 1950-х років.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження охоплюють період 1944–1953 рр., впродовж якого здійснювалися переселенські/депортаційні процеси українців з Польщі та Чехословаччини на територію УРСР (Волинську і Рівненську області) і, відповідно, переселення поляків до ПНР і чехів до Чехословаччини; період значного руху трудових ресурсів з волинського регіону в інші області УРСР та СРСР.

Територіальні межі дослідження визначені регіонами, які піддалися демографічним змінам на заключному етапі Другої світової війни та у повоєнний час. Виходячи із завдань роботи вивчалися Волинська і Рівненська області УРСР.

Методологічна основа дисертації. У роботі використано наукові принципи (історизму, наукового та об'єктивного підходу до висвітлення теми), загальнонаукові методи: синтезу, аналізу, індукції, дедукції; сучасні концептуальні підходи (міждисциплінарний, структурний, структурно-системний, плюралістичний). Інструментарій наукового пошуку визначають також методи: проблемно-хронологічний, порівняльний, систематизації та класифікації документальних матеріалів. З метою комплексного та системного викладу основних положень теми в основу дослідження покладено теоретичні здобутки національної історіографії і концептуальні висновки Л. Зашкільняка, Я. Дашкевича, Я. Ісаєвича, І. Патера, Б. Гудя, О. Рубльова, Т. Гонтар, М. Кучерепа, В. Кіцака та ін.

Наукова новизна праці визначається тим, що в ній вперше в українській історіографії на основі узагальнення та залучення до наукового обігу нових комплексів джерел та літератури:

– створено синтетичне дослідження переселенських/депортаційних процесів у визначеному регіоні – Волинській та Рівненській областях; визначено напрями трудових переселень з Волинської та Рівненської областей в інші області УРСР та СРСР;

– проаналізовано історіографію проблеми, вивчено та залучено до наукового обігу маловідомі та неопрацьовані джерела з архівосховищ державних архівів Луцька та Рівного;

– визначено характер та зміст переселенського руху українців з Чехословаччини до УРСР, та чехів з Волинського регіону до Чехословаччини;

– встановлено райони Волинської та Рівненської областей найбільше охоплені переселенськими процесами та уточнено дані про кількість переселенців та їх соціальну адаптацію.

Отримали подальший розвиток:

– залучення місцевих органів влади до роботи з переселенцями, умови та здійснення переселенських акцій; забезпечення переселенців житлом, землею, соціальною підтримкою та ін.;

– зловживання органами радянської влади, фінансовими та банківськими структурами матеріальною та фінансовою підтримкою, призначеною для переселенців;

– визначено мотиви повернення переселенців із південних областей УРСР (Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Одеської) у волинський регіон та уточнено кількісні характеристики цього процесу.

Удосконалено:

– фактологічну базу щодо переселенських/депортаційних процесів у Волинській та Рівненській областях;

– персоніфіковано зміст переселенського руху та соціальної адаптації переселенців у визначених регіонах Волинської та Рівненської областей у повоєнний період.

Теоретичне значення отриманих результатів зумовлене нагромадженням історичних знань, які ілюструють напрями, характер і зміст переселенських процесів на Волині на заключному етапі Другої світової війни та повоєнний час; розкривають масштаби переселення трудових ресурсів з регіону в інші райони УРСР і СРСР.

Практична цінність отриманих результатів та основних ідей дисертаційного дослідження полягає у тому, що вони можуть бути застосовані у таких сферах:

1) науковій – для подальших історичних досліджень в контексті творення нових узагальнюючих праць та синтез;

2) політичній та державотворчій – для ефективного залучення глибокого знання історичного минулого в контексті творення державної політики України;

3) навчально-методичній – можуть використовуватися для вивчення цієї та суміжних проблем при підготовці загальних та спеціальних курсів з

історії України, написанні підручників з історії України та всесвітньої історії, наукових праць із зазначеної проблематики.

Апробація результатів дослідження. Робота апробована шляхом її обговорення на засіданнях кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка. Матеріали дисертаційної роботи представлялись на наукових конференціях: XII Подільська історико-краєзнавча конференція в Кам'янець-Подільському державному університеті (Центр дослідження Поділля) (22–23 листопада 2007 р.); II міжнародна наукова конференція «Українці Холмщини та Поділля: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків» (Луцьк, 29–30 квітня 2009 р.); Регіональна наукова конференція молодих вчених аспірантів, здобувачів, магістрів РДТУ (Рівне, 13 грудня 2006 р.); Регіональна наукова конференція молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрів РДТУ (Рівне, 11 грудня 2008 р.); X міжнародна науково-практична конференція «Економічні та гуманітарні проблеми розвитку суспільства у III тисячолітті» (Рівне, 3–5 жовтня 2007 р.); II міжнародна наукова конференція молодих науковців, аспірантів, здобувачів РДТУ (Рівне, 8–9 грудня 2010 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціокультурний розвиток людини і суспільства» (м. Рівне, Рівненський інститут Університету «Україна», 7–8 лютого 2013 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковані у 10 наукових статтях, з них 6 у фахових виданнях України, які внесені до наукометричних баз даних.

Структура дисертації подана за проблемно-хронологічним принципом, відповідає меті та розв'язанню завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (301 позиція). Загальний обсяг дисертації складає 212 с. (основний текст роботи – 181 с.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертаційного дослідження, аргументовано її актуальність, визначено мету, завдання роботи, об'єкт, предмет, хронологічні й територіальні межі, окреслено методи дослідження, вказано на наукову новизну, теоретичне й практичне значення, подано інформацію про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** здійснено аналіз наукової історичної літератури з даної проблематики, висвітлено використані для написання дисертаційної роботи джерельні матеріали, представлено методологічні засади дослідження.

У силу ідеологічних засад радянського суспільства переселенські/депортаційні процеси в СРСР, особливо на етапі завершення Другої світової війни і повоєнного часу, які торкнулися практично усіх народів і національних груп, істориками практично не вивчалися.

Адміністративно-командна система розглядала виселення національних народів як засіб врегулювання національних конфліктів, ослаблення соціальної напруженості та, що найважливіше, вагомий чинник боротьби з національно-визвольним рухом. Особливо болючими стали депортаційні процеси для української історії. Це стосувалося діячів національно-визвольного руху, виселення кримських татар, зрештою, і трудові переселення повоєнного часу носили командно-репресивний характер.

Висвітлення депортаційних процесів у колишньому СРСР розпочалося в умовах горбачовської перебудови в кінці 1980-х рр., а тон задавали передовсім московські дослідники. Зокрема, Б. П. Курашвілі згрупував причини депортації народів, обумовивши їх наступним: очищення суспільства від наявних і потенційних ворогів сталінізму. Ширшу палітру причин сталінських депортацій представив інший московський історик М. Ф. Бугай: відсутність переконаності в міцності ідей сталінізму, силі рішень, що приймалися партією і урядом; превалювання особистих інтересів, дрібнобуржуазних уявлень про життя; жорстокість державних заходів і, насамперед, рішень Й. Сталіна та його оточення; репресії політичних діячів у національно-державних утвореннях; порушення принципів внутрішньопартійного життя; зміна ідеологічних орієнтацій, в тому числі і в національних відносинах, різка невідповідність між теорією і практикою здійснення національної політики; формалізм і фальш в агітаційній пропаганді, а почасти і повна її відсутність, особливо в національних регіонах країни. Усі ці численні фактори, які представив історик, починаючи з другої половини 1920-х рр. і включаючи період завершення Другої світової війни і повоєнний час, перебували в арсеналі «сталінської», як вона вже на той час іменувалася, національної політики.

На початку 1990-х рр. до вивчення переселенських/депортаційних процесів долучилися українські історики. Передовсім це роботи В. Сергійчука, які стосувалися загальних оцінок депортацій, відношення до цього процесу представників національного руху, оцінки діяльності польських озброєних груп. Автором були опубліковані документи переселенських процесів; він став співорганізатором численних конференцій, пов'язаних із цією проблематикою. Регіональні сюжети переселенського руху представлені у роботах тернопільського автора С. Ткачова. Окремі аспекти примусового переселення українців і поляків були розглянуті у роботах Т. Гонтар, В. Кіцака, С. Макарчука та ін.

В сучасній історіографії виділяємо декілька напрямів дослідження переселенських процесів та становища переселенців в УРСР: роботи загального характеру (колективна праця «Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість», праці Я. Дашкевича, Я. Ісаєвича, Б. Гудя, І. Патера; переселенські процеси у світлі нововиявлених документальних матеріалів (В. Кис-

лий, О. Рубльов); політики польської влади щодо українців у ПНР (Л. Зашкільняк, С. Степень, Т. Гонтар); переселенці та українські національні збройні формування – УПА (Г. Щерба); вплив депортаційних процесів на розвиток українсько-польських відносин повоєнного часу (І. Козловський, А. Боляновський, М. Кучерепа); проблеми забезпечення житловими та господарськими приміщеннями українців з Польщі в УРСР та їх соціальна адаптація, етносоціальна характеристика образу переселенця (Н. Данилиха, Я. Кондрач, Р. Голик, В. Кіцак); шляхи подолання наслідків депортацій та втрати серед цивільного населення Лемківщини, Надсяння та Холмщини під час переселенських акцій (К. Кондратюк, Г. Щерба та ін.). Нині переселенські/депортаційні процеси вивчаються також на рівні «усної історії» в контексті з'ясування особливостей історичної пам'яті (Г. Бондар «Там було добре і тут є непогано жити»: особливості історичної пам'яті українців...).

У роботі вивчено візії на досліджувану проблему й польських істориків: Р. Дрозда (проблеми переселення українців з Польщі та радянсько-польського кордону); Є. Місила (загальні оцінки дисертаційних процесів) та ін. Однак сучасна польська історіографія на жаль демонструє відхід від наукових засад, вироблених нею раніше; оцінки переселенських процесів нині здійснюються в угоду певним політичним силам.

Аналіз історичного комплексу засвідчує, що теми обраного дослідження вивчалися лише в загальному контексті, а це обумовило необхідність її детального вивчення та пошуку відповідної джерельної бази.

Джерельну базу дисертації склали оригінальні неопубліковані та опубліковані матеріали.

Фундаментальні джерельні матеріали опрацьовані на основі фондозбірень Державного архіву Волинської області та Державного архіву Рівненської області.

Із фондів ДАВО нами опрацьовано накази, вказівки Головного управління організованого набору і переселення при Раді Міністрів УРСР; накази з основної діяльності, протоколи засідань виробничих нарад, ради, колегії; інформації, доповідні записки Головному управлінню організованого набору робітників і переселення при Раді Міністрів УРСР, облвиконкому з питань організованого набору і переселення, списки переселенців з Польщі, Чехословаччини (1946, 1948, 1949, 1955, 1956); відомості про влаштування переселенців з Польщі та Чехословаччини, про кількість переселених сімей в колгоспи і радгоспи Дніпропетровської і Запорізької областей. Серед документів фонду річні плани організованого набору робітників і переселення, працевлаштування молоді, перерозподіл трудових ресурсів; звіти про виконання плану організованого набору робітників; документи (акти, постанови, інформації та ін.) про проведення огляду використання трудових ресурсів на підприємствах області, по узагальненню і

пропаганді передового досвіду, по перевірці умов і охороні праці на підприємствах і в організаціях області, по перевірці оплати праці робітників за роботу у шкідливих умовах праці; аналітичні таблиці по розрахунках трудових ресурсів в колгоспах і радгоспах області; статистичні звіти; штатні розписи, кошториси витрат, річні бухгалтерські звіти; документи (протоколи, кошториси, звіти та ін.) про роботу профспілкового комітету.

Із фондів Володимир-Волинського, Ковельського, Луцького, Нововолинського фінансових відділів виконавчих комітетів міських рад вивчено накази, розпорядження, інструкції, вказівки Народного Комісаріату фінансів СРСР, Міністерства фінансів СРСР і УРСР, Волинського облфінвідділу, постанови Ради Народних Комісарів СРСР про складання бюджетів, нарахування державних податків і зборів, з питань статистичного та бухгалтерського обліку і звітності. Використано також інвентарні книги домоволодінь по місту Луцьк (1945–1957); акти приймання на облік, оцінки та реалізації конфіскованого майна; документи (заяви, описи майна, рішення Луцького міськвиконкому про розрахунки з переселенцями з Польщі (1947–1980).

Документальний матеріал, опрацьований нами у Державному архіві Рівненської області, склали довідки про стан господарського облаштування переселенців з Польщі і Чехословаччини (1944–1948 рр.); інформації про перевезення польського населення із Рівненської області (1944 р.); плани-календарі про прибуття українського населення з Польщі у Рівненську область (1944–1946 рр.); матеріали листування інспектора праці при Раді Міністрів УРСР в справах евакуації з начальником відділу по переселенню Рівненського облвиконкому; документи сектору розселення переселенців Рівненського облвиконкому (наділення переселенців житлом, землею; інформації про грошове забезпечення переселенців обласного і районних фінансових управлінь; надання кредитів для ремонту і будівництва будинків, скарги переселенців та ін.).

Окремий джерельний блок складають матеріали переселенських представництв в області: Рівне, Дубно, Здолбунів, Вербя. За характером це звіти про кількість сімей і осіб, які прибули в райони області і окремі села, про надання переселенцям житла на місцях; питання наділення землею, відшкодування і грошові компенсації за майно і врожай, залишені в Польщі і Чехословаччині. Використано також інформації, які надійшли з окремих сіл.

Джерельну базу дисертаційної праці склали також опубліковані документальні матеріали. Можна виділити назагал два етапи формування цих документів: це матеріали, які з'явилися у радянський час і визначаються тенденційною підбіркою документів та документальні комплекси, опубліковані вже в період незалежної України. До першої групи належать «Документи и материалы по истории советско-польских отношений» (публікувалися у Москві в 1970-х рр.); окремі фрагменти переселенського процесу

представлені у виданні «Переписка председателя совета Министров СССР с президентом США и премьер-министрами Великобритании во время Великой отечественной войны 1941-1945 гг. В 2 т. // Министерство иностранных дел СССР»; законодавчі акти переселенських акцій нормативно представлені у «Сборник законов Украинской ССР и указов Президиума Верховного Совета Украинской ССР. 1938-1979 : в 2 т.». Окремі сюжети переселенського процесу знаходимо у московському виданні «Депортации народов СССР (1930-е – 1950-е годы)» (1992).

Новітній документальний комплекс представляє видання «Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади : у 3-х т.», підготовлене групою львівських істориків під керівництвом професора Ю. Ю. Сливки; «Україна та Польща у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Т. 2. Переселення поляків та українців 1944–1946» (видання Варшава – Київ, 2000 рік).

Важливі документи, що стосуються депортаційних/переселенських процесів містилися в публікаціях І. Біласа, В. Сергійчука та ін.

Окремі матеріали щодо депортацій представлені у польських виданнях, зокрема «Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich: styczeń 1939 – grudzień 1943. (t. 7)» та «Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich: styczeń 1944 – grudzień 1945. (t. 8)».

У сукупності використані джерела утворюють комплекс, який дозволив реалізувати поставлену мету і завдання дисертаційного дослідження.

Методологічні засади дослідження. Методологія праці зумовлена проблемами, які пов'язані з вивченням переселенських/депортаційних процесів у 1944–1953 рр. та їх дослідженням на регіональному рівні – у Волинській та Рівненській областях.

Визначення теоретико-методологічних засад дисертаційного дослідження впливає із сукупності наукових принципів та методів пізнання, зумовлених основними тенденціями наукових пошуків у сучасній українській історіографії.

Для дослідження поставлених завдань необхідно було осмислити та узагальнити результати дослідження; визначальним у цьому процесі став принцип історизму, який був націлений на реконструкцію явищ і подій у хронологічній послідовності, взаємозв'язку та динаміці. З метою неупередженого підходу до історичної дійсності використано принцип об'єктивності.

Застосування вказаних принципів і методів історичного пізнання дали змогу всебічно дослідити переселенські процеси 1944–1953 рр. у Волинській та Рівненській областях УРСР в контексті демографічних змін у республіці.

У другому розділі «Українське питання в радянсько-польських відносинах та початок переселень» висвітлено характер відносин СРСР з польськими урядами, проблеми радянсько-польського кордону та створення евакуаційних органів.

Підрозділ 2.1. «Зовнішньо-політичні аспекти радянсько-польських відносин».

Показано зміст політичного протистояння СРСР і Польщі в контексті української проблеми; зазначено, що врегулювання радянсько-польських відносин на заключному етапі війни було пов'язане з питанням урегулювання міждержавного кордону. Угода була підписана Польським Комітетом Національного Визволення 27 липня 1944 р. Відповідно до радянських пропозицій основою для його врегулювання стала лінія Керзона, а 24 травня 1948 р. було здійснено виведення прикордонних військ обох сторін на замарковану лінію кордону.

У новій геополітичній ситуації СРСР був зацікавлений у вирішенні національної проблеми у західній частині УРСР та Польщі, яким мав стати евакуаційний рух українців з ПНР та поляків із західноукраїнських областей.

Польські урядові чиновники також намагалися позбутися чужих національних груп. Після завершення війни та встановлення польсько-радянського кордону на території Польщі залишилося майже 700 тис. українців, які проживали у Краківському, Ряшівському, Люблінському та Білостоцькому воєводствах. Не зважаючи на віддаленість від головних центрів українського політичного, культурного та релігійного життя Галичини і Волині, існували передумови виникнення компактної української національної меншини з визначеними політичними прагненнями.

2.2. Реалізація радянсько-польського плану переселення.

Взаємне переселення відбулося згідно угоди між урядом УРСР і ПКНВ, яка була підписана 9 вересня 1944 р. у Любліні М. Хрущовим і Е. Осубкою-Моравським. Відповідно до умови взаємне переселення великих мас людей (в той час навіть ще не облікованих) мало відбуватися від 15 жовтня 1944 р. до 1 лютого 1945 р. Евакуацію здійснювали згідно з домовленостями, а надалі – відповідно до Московської угоди від 6 червня 1945 р.

З українського і польського боку було проведено велику організаційну, виконавчо-силову, агітаційну, перевізну, охоронну роботу. 19 вересня 1944 р. Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У прийняли постанову «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території Української РСР», якою було передбачено створення необхідних структур, визначено області прийому переселенців з Польщі та ін. Було сформовано представництво уряду УРСР у Любліні на чолі М. Підгорним та в Луцьку на чолі з З. Бендажем. У Польщі були створені евакорайони у кожному з повітів, з яких передбачався виїзд українців (у Холмі, Грубешові, Томашові, Замості, Красноставі, Білгороаю, Владаві, Сяноку, Ясло, Новому Сончі, Горлиці). В західних областях УРСР також були створені евакорайони, зокрема, на Волині у Луцьку, Ковелі, Володимирі, Рівному, Дубно.

Заступниками державних уповноважених на рівнях державному та еваккорайонів були офіцери органів НКДБ або відповідної польської служби безпеки; у розпорядженні названих структур були збройні підрозділи та цивільні служби. Уповноважені виконували свої функції у тісному контакті з партійними органами та органами державної влади.

У жовтні 1944 р. евакоструктури розпочали свою діяльність і взяли у Польщі на облік 497 682 українці (125 949 сімей).

Обидві сторони брали на себе зобов'язання надати переселенцям, які прибували до їх країн, грошові позики у сумі 5 000 радянських рублів або ж еквівалентну суму в польських злотих; кожному евакуйованому дозволялося перевозити з собою продукти харчування, господарський реманент, побутове майно загальною вагою до двох тонн та гроші до 1 000 рублів, а селянам також їхню худобу: коней, корів, овець, свиней, домашню птицю тощо; житлові і господарські будівлі, залишені переселенцями, земля, ліс, луки, угіддя та окремі посіви підлягали опису та внесенню в необхідні для евакуації документи з тим, щоб після їх пред'явлення за місцем прибуття переселенці могли отримати відповідну компенсацію, тобто житло, двір, землю або грошову суму чи матеріальну компенсацію; за кожен залишений за місцем попереднього проживання гектар посіву переселенець мав отримати на місці прибуття чотири центнери зерна.

Перезїзди, відповідно до умови від 9 вересня 1944 р., мали носити виключно добровільний характер. У перші місяці перебігу операції з Польщі виїжджали родини, господарства яких були зруйновані війною, а також ті, яким загрожували дії польського підпілля. З часом добровільність на виїзд ставала ілюзорною, а адміністрація окрім обмеження громадських прав чинила тиск з метою збільшення кількості оголошених на виїзд з Польщі.

Коригувалися і терміни виконання угоди про евакуацію населення: до кінця 1944 р. стало цілком очевидним, що завершити її до 1 лютого 1945 р. неможливо (масове переселення розпочалося лише у грудні 1944 р. – січні 1945 р.); сторони домовилися продовжити термін виконання угод до 1 травня 1945 р.; після звернення М. Хрущова дату перенесли до 1 серпня 1945 р.; термін офіційно переносився ще до 15 січня 1946 р.; формально про виконання угоди було оголошено тільки у липні 1946 р.

Всього від початку акції до СРСР було переселено 482 661 особу; уникнути цього вдалося, згідно з офіційними статистичними підрахунками, що проводилися переселенською комісією, 3 239 родинам, тобто 14 325 особам; невдовзі ці дані виявилися применшеними принаймні на 140 тис. осіб.

Українські переселенці з Польщі змушені були розселитися відповідно до вказівок та інструкцій: в 50-кілометровій прикордонній зоні розселення депортованих з Польщі українців було заборонено; заборонялося також розселитись за 30 км від морських і за 30 км від обласних і магістральних шляхів; на

новому місці поселення українці на мали складати більше 10% від населення даної місцевості; у випадку невиконання вказівок їх знову переселяли.

Відповідно до евакопланів значна частина українців-переселенців була направлена в Одеську, Миколаївську, Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську та інші східні області УРСР, решта були розселені в Західній Україні. У східних областях лише частина переселенців отримала будинки, які раніше належали німцям-колоністам; більшість була розселена за рахунок «ущільнення житлової площі колгоспників»; існувала й мовна проблема – офіційна влада в переважній більшості була російськомовною, а тому говір переселенців виділявся на фоні місцевого населення; адаптації переселенців перешкождали і природні умови та голод.

Таким чином, метою переселенських акцій 1944–1946 рр. було створення моноетнічних держав; у здійсненні евакуації населення враховувалися лише інтереси політичної верхівки; якщо перший етап переселень носив частково добровільний характер, то наступні здійснювалися силовими методами.

У третьому розділі «Українські переселенці у Волинській та Рівненській областях (1944–1950 рр.)» висвітлено характер переселенського процесу, організаційні засади, розташування населення на місцях та його соціально-побутові умови.

Підрозділ 3.1. Розселення українців з Польщі у Волинській та Рівненській областях.

Перед здійсненням переселення українського населення з Польщі (головним чином з Холмського і Люблінського повітів) у Волинській та Рівненській областях встановлювалися плани щодо прийому переселенців. Зокрема, у Рівненській області передбачалося розмістити 1 200 сімей у селах, 423 у містах; загальна кількість переселенців мала становити 6 483 особи. Згодом цей плановий показник зріс до 3 000 сімей, які мали розміститись в області.

Перші переселенці з Польщі забезпечувалися залізничним транспортом: 25 січня 1945 р. у Рівненську область прибули 106 сімей переселенців (близько 400 осіб), а для їх перевезення було використано 73 вагони; окрім людей перевезено 114 корів, 101 кінь, 48 свиней та ін.; господарського інвентаря (плугів, борон, культиваторів, молотила – 204 шт.). Для довозення переселенців на місця використовувалися підводи.

Планові поселенці в Дубно і районі впродовж п'яти днів розміщувалися на постійне місце проживання, де їм виділялося паливо, видача зерна, картоплі, сіна, соломи здійснювалася згідно з відповідними актами; робітники і службовці могли отримати роботу відповідно до їх кваліфікації.

Частина переселенців у Рівненській області отримали в користування будинки і господарські приміщення; 20–25% переселенців проживали з польським населенням, яке ще не виїхало.

Основна маса переселенців з Польщі була розташована у центральній і південній частині Рівненщини. У червні-липні 1946 р., коли прибула основна маса переселенців, їх почали спрямовувати у північні райони області: переселенці категорично відмовлялися їхати в ці райони, тижнями сиділи на залізничних станціях; влада змушена була повернути їх у південні райони області, де не було вже вільних будинків.

Влітку 1945 р. розпочинається самовільний переїзд українців-переселенців із південних областей у Рівненську область. Його масштаби були значними: якщо станом на 15 листопада 1945 р. в області було розміщено 1 038 планово прибулих сімей, то із південно-східних областей прибуло 1 835 сімей. В урядовій постанові від 3 жовтня 1945 р. зазначалося, що переїзд із південно-східних областей набрав масового характеру, повернення стало неможливим, а тому їх необхідно облаштувати на новому місці. Статистичні дані по Рівненській області станом на 1 липня 1946 р. такі: в область прибуло 2 865 планових сімей і 2 652 непланових. Дані про «непланових» переселенців не точні.

Проведена реєстрація переселенців на 1 вересня 1946 р. показала, що в Рівненській області кількість самовільно прибулих переселенців досягла 6 000 сімей; переселенці із південно-східних областей продовжували прибувати на Рівненщину і у 1947 р. і 1948 р.; за неповними даними у Рівненській області на 1948 р. нараховувалося 8 000 сімей переселенців, тобто майже в три рази більше планових показників. Очевидно, ці дані щодо прибулих із південно-східних областей на Рівненщину є актуальними, оскільки за даними начальника групи розселення при облвиконкомі А. Радченка станом на 1 липня 1947 р. кількість переселенців із Польщі складала 9 987 сімей – 36 873 особи (з них самовільно прибулих із південно-східних областей 7 581 сім'я – 27 993 особи); за його ж інформацією станом на 1 січня 1948 р. кількість прибулих з Польщі сімей складала 10 360 (39 158 осіб).

Це створило передовсім труднощі із житлом. Відповідно до обліку будинків в обласному секторі розселення було залишено «польських будинків» – 4 786, «чеських» – 4 281, всього – 9 067; передано також 567 «залишених домів» (будинки репресованих родин); із цієї кількості передано переселенцям із Чехословаччини – 1 615, зайнято переселенцями з Польщі – 3 466. Однак організації і чиновники на місцях зайняли 1 383 будинки, місцеві жителі – 765, 1 838 будинків було знищено.

Дещо іншим був обсяг розселення українців з Польщі у Волинській області станом на 15 серпня 1946 р.: було розселено 10 341 сім'ю – 37 819 осіб, в тому числі із південно-східних областей прибуло 3 195 сімей – 12 403 особи. Значною виявилася житлова проблема: станом на 27 серпня 1946 р. 5 709 українських сімей, евакуйованих з Польщі, отримали житло (з них 5 139 –

в селах: 2 103 сім'ї проживають у «польських будинках» і 3 036 – у будинках, залишених чехами).

Підрозділ 3.2. Переселення польського населення Рівненської та Волинської областей УРСР в Польщу.

Після підписання Угоди про взаємне переселення між урядом УРСР та ПКНВ 9 вересня 1944 р. проводився не лише облік українців, але й польського населення в Україні, яке мало підлягати евакуації; паралельно велася реєстрація тих, хто «добровільно» погоджувався на виїзд. До перших переселенців-поляків слід віднести так званих «диких», які виїхали в Польщу без жодної реєстрації та евакуаційних документів.

Умови виїзду поляків з України загалом не були такими важкими, як умови евакуації українців з Польщі, коли в процесі виїзду вони зазнавали різних бандитських нападів, пограбувань, вбивств.

Реєстрацію польського населення, яке виїжджало з Волинської та Рівненської областей вели райвиконкоми. Зокрема, у довідці Луцького райпредставництва щодо евакуйованого польського населення вказувалося, що станом на 24 січня 1946 р. місто Луцьк залишили 375 (369+6) сімей в кількості 1 276 (1 259+17) осіб (цифри свідчать, що дані уточнювалися), які залишили 199 будинків та 1922,15 га землі.

У Рівненській області евакуації поляків передувало визначення районів, звідки вони мали вивозитися (Людвипольський, Межирічський, Березнівський, Степанський, Олександрійський, Гоцанський і Корецький, які розташовувалися на віддалі 16–70 км від залізничних станцій) та 10 районів, які були розташовані в сітці залізниці; визначено було головні вузли, куди мали звозитись переселенці – Рівне, Сарни, Ковель. Для відправлення польського населення необхідно було: вагонів – 1 812 (18 тонн), автомашин – 245 (3-тонні), підвод – 1 275 (парокінні). Відповідно до плану область мали залишити 9 385 польських сімей, з населенням 35 000 осіб. Відповідно до даних польського уповноваженого відправка польського населення розпочалася у листопаді 1944 р., в ході якої зі станцій Рівне, Клевань, Сарни, Костопіль, Рокитне, Здолбунів відійшли на територію Польщі 10–12 залізничних ешалонів. У рамках першої переселенської акції у 378 вагонах було відправлено 5 633 особи. У першій половині грудня 1944 р. в Польщу виїхала 551 сім'я – 1 593 особи: з них власним транспортом виїхало 142 сім'ї – 324 особи, і залізничним 409 сімей – 1 269 осіб. Планові показники виїзду до Польщі не співпадали із реальним станом: по місту Рівне із 3 тис. польських сімей, яких служби уповноваженого зареєстрували на виїзд, зголосилися на переїзд лише 1 618 сімей (в перевізних документах зазначено не «сімей», а «господарств»), оскільки йшлося й про міське, і про приміське населення, яке володіло великою рогатою худобою, птицею, сільськогосподарським реманентом, зерном, картоплею та ін., що підлягало перевезенню в Польщу).

В українській історіографії представлено цифри, що Волинську область залишили 64 798, а Рівненську – 69 075 осіб польської національності. Вважаємо ці дані перебільшеними. Водночас відсоткові показники населення, яке покинуло Україну, видаються реальними: поляки – 95,9%, євреї – 3,9%, інші – 0,2%.

Підрозділ 3.3. Переселення українців з Чехословаччини.

Процес переселення чеського населення до Чехословаччини та українців з Чехословаччини, головним чином у Рівненську область, приходив більш організовано порівняно з переселенням українців з Польщі.

Переселення українців з Чехословаччини активно проходило впродовж весни-літа 1947 р. Із прибулих в область 1 838 сімей переселенців: 1 471 сім'я отримала окремі будинки, 298 сімей отримали 149 будинків, 69 сімей – окремі квартири. Відповідно до поданих документів 1 768 сімей отримали землю – 7 452 га землі (в середньому це стало понад 4 га; аналогічна норма була і для переселенців з Польщі).

Влада на місцях намагалася усунути житлові проблеми для переселенців з Чехословаччини, оскільки житлові будинки, господарські будівлі та квартири, які належали чехам (за угодою вони мали передаватися українським переселенцям з Чехословаччини), були кращими від залишених польських будівель, тому дуже часто займалися місцевим керівництвом і переселенцями з Польщі незаконно. В окремих випадках «будинки чехів» були залишені переселенцям-власникам, але останні змушені були сплатити грошову компенсацію державі (різницю від вартості майна, залишеного в Польщі). Така ситуація із чеським житлом обумовлювалася тим, що частина українських переселенців з Польщі завчасно поселилися в будинках чехів, жили і працювали в їхньому господарстві і чекали їхнього виїзду.

Відповідно до урядової постанови від 1 жовтня 1947 р. облаштування переселенців, прибулих з Чехословаччини, було завершено.

Підрозділ 3.4. «Соціально-побутові умови переселенців, зайнятість, громадська активність».

Окрім забезпечення житлом важливим показником матеріального становища переселенців є наділення їх землею. У Рівненській області 7 673 сім'ї отримали землю і їм виділено 22 393,12 га (з них планові 2 156 сімей отримали 8 534,21 га і непланові – 13 858,9 га землі).

Для проведення власної посівної кампанії переселенцям у Рівненській області було виділено 1 107,71 центнери посівної позики такими культурами: ячмінь, овес, просо; виділено таку позику – 12 504 кг муки. Питання наділення землею у Волинській області (станом на 1946 р.) ілюструють дані облземвідділу: 5 701 сім'я переселенців отримала 24 854 га землі; не наділеною землею залишилася 3 801 сім'я (в той час вільний земельний фонд в області складав 141 369 га).

Питання наділення землею у Волинській області (станом на 1946 р.) ілюструють дані облземвідділу і 5 701 сім'я переселенців отримала 24 854 га землі; не наділеного землею залишається 3 801 сім'я (в той час вільний земельний фонд в області складав 141 369 га).

До літа 1947 р. 1 370 сімей на Рівненщині отримали ділянки для побудови житлових будинків: їм надано для будівництва 2 910 куб. м. лісу, 1 016 кв. м. скла, 313 кг цв'яхів. Однак це був надто обмежений ресурс для ведення будівництва.

За родом занять переселенці були, в основному, зайняті у сільському господарстві.

На Рівненщині із 9 987 сімей у сільському господарстві було зайнято: 7 673; 837 осіб працювали в установах та підприємствах, 63 особи – на залізничному транспорті; в члени колгоспів прийнято 23 сім'ї; 1 387 сімей займаються кустарництвом і окремими випадковими роботами.

Обліковано дітей шкільного віку в сім'ях переселенців. У Рівненській області із 6 514 дітей шкільного віку навчалися 5 114.

Складним був загальний фінансовий стан переселенців. Зокрема, із 5 600 тис. крб відкрито го кредиту по лінії сільгоспбанку, вони запозичили лише 1 097 тис. крб; у Волинській області у 1946 р. сільгоспбанк затвердив кредит у сумі 2 230 тис. крб, але він також не використовувався. При проведенні фінансових розрахунків за майно залишених в Польщі переважна більшість переселенців не могла пред'явити документи щодо нього. У Рівненській області із 9 987 сімей тільки 2 447 сімей пред'явили описи майна на суму 20 317 тис. крб.

Дієвою формою підтримки переселенців стала «безповоротна грошова допомога». У Волинській області 20 серпня 1946 р. було здійснено розподіл коштів по районах на суму 317 тис. крб.

Складні побутові умови ілюструє допомога переселенцям по лінії облспоживспілки. У Рівненській області з початку 1947 р. видано: мола – 14 900 кг, солі – 153 000 кг, сірників – 75 000 коробок і керосину – 50 000 кг.

Офіційні чиновники відмічали, що серед переселенців у районах погано поставлена політмасова та роз'яснювальна робота, ширились навіть чутки «не працювати, бо скоро переїдуть у Польщу». Влада прагнула залучити переселенців до роботи у місцевих органах. Зокрема, у Ківерцівському районі Волинської обл. Посади отримали 23 особи переселенців (3 голови сільрад, 3 секретарі сільрад, 4 голови кооперації, 2 голови земкомісії, 2 голови земельних громад, 3 агенти по заготівлі, 3 жіноргани).

Українці, переселенці із Чехословаччини, виявили соціальну активність, що обумовлювалась їх компактним проживанням. Зокрема, у сільській раді У'їздців, що на Рівненщині, головою і секретарем працювали вихідці із Чехословаччини. Населений пункт складався виключно із переселенців.

Розділ 4. Переселенські процеси на Волині у 1948–1953 рр:

Переселення трудових ресурсів з Волинської та Рівненської областей у 1948–1953 рр. здійснювалося в декількох напрямках: переселення в колгоспи і радгоспи Дніпропетровської та Запорізької областей; «організовані набори робітників» для праці на шахтах Донбасу – переважно молоді; переселення трудових ресурсів сім'ями в Ростовську область РРФСР та у південні області УРСР (головним чином в Одеську, частково Миколаївську, Херсонську і Крим).

У 1953 р. у Рівненській області починаються значні переселення місцевих жителів в інші райони СРСР, зокрема, в Ростовську та Одеську область. Переселення здійснювали райвиконкоми за рахунок державного фінансового забезпечення. Зокрема, для Соснівського району Рівненської області була визначена квота – 136 сімей. Для здійснення переселення райвиконком отримав 250 тис. крб. Майже усю суму – 240 тис. крб – склали одноразові виплати сім'ям; передбачалися видатки на санітарне обслуговування, на утримання персоналу, який обслуговував ешалон. Аналогічно й Острожецькому району були поставлені завдання по переселенню сімей у східні області УРСР та у РРФСР.

У 1952 р. обласний переселенський відділ отримав 296,5 тис. крб для переселенців із Соснівки. Для переведення до залізничної станції використовували військову автотранспортну роту.

У 1953 р. переселенський відділ Рівненської області мав переселити 4 000 сімей. Станом на 20 травня 1953 р. було переселено 2 010 сімей (в тому числі за межі республіки – 1 047 сімей, а в південні області УРСР – 963 сім'ї). Із Степанського району було відправлено в колгосп ім. Калініна Мартинівського району Ростовської області 16 сімей (73 особи); із Висоцького і Зарічянського районів у Романівський район Ростовської області – 73 сім'ї (352 особи); в Расковський район Ростовської області із Рівненщини відправлено 46 сімей (193 особи), із Мізочського району в Нагаєвський район Ростовської області – 67 сімей (321 особа); із Березнівського і Соснівського районів в Мартинівський район Ростовської області – 54 сім'ї (262 особи); із Дубнівського району в Мартинівський район Ростовської області 65 сімей (275 осіб); із Сарненського і Степанського районів 36 сімей (170 осіб) в Мартинівський район Ростовської області; із Корецького району 26 сімей (103 особи) в Ростовську область; із Рафалівського району 17 сімей (92 особи). Всього впродовж першої половини 1953 р. із Рівненщини у Ростовську область було відправлено 23 ешелони з переселенцями; відповідно у південні райони УРСР із Рівненщини було відправлено 27 ешаленів з переселенцями.

Переселення трудових ресурсів із волинського регіону у повоєнний час здійснювалося відповідно до урядових директив та встановлених квот;

переселення мали здебільшого насильницький характер і здійснювалися відповідно до існуючої радянської командно-адміністративної системи.

У **Висновках** узагальнено результати дослідження, викладено теоретичні положення:

- переселенські/депортаційні процеси між УРСР та ПНР на заключному етапі Другої світової війни та у повоєнний час стали наслідком реалізації антинаціональної політики радянського тоталітарного режиму та його польських союзників;

- евакуація українців з ПНР у Волинську та Рівненську області проходила відповідно до визначених планів; кількість українських переселенців у регіоні зростала за рахунок самовільно прибулих з південно-східних областей УРСР;

- встановлено, що кількість самовільно прибулих переселенців перевищувала попередні планові показники розселення української людності у Волинській та Рівненській областях; показник кількості осіб, які повернулися із південно-східних областей у Рівненській області був вищий у порівнянні з Волинською;

- уточнено дані відносно кількості переселених українців з Польщі у Волинську та Рівненську області (у Волинську область прибуло 37 819 осіб, у Рівненську – 39 158 осіб);

- встановлено, що умови евакуації поляків з Волинської та Рівненської областей не були такими важкими, як переселення українців з Польщі (зазнавали пограбувань і нападів, були навіть вбивства);

- процес переселення українців з Чехословаччини та чехів з УРСР мав організований характер; матеріально-побутові умови переселенців з Чехословаччини були кращими у порівнянні з переселенцями з ПНР;

- допомога українським переселенцям радянських владних структур у Волинській та Рівненській областях мала обмежений характер, соціально-побутові умови були складними, переселенці повільно адаптувалися в районі, а їх громадська активність була низькою;

- трудові переселення з регіону в південно-східні області УРСР та РРФСР були наслідком дій сталінської командно-репресивної системи, одним з елементів боротьби з національним та підпільним рухом на Волині.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ У ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Вертелецька Н. В. Особливості переселення українців з Польщі на Україну 1944–1947 рр. // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків : зб. наук. праць. Т. 2 / упоряд. М. М. Кучерепа; за загал. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С. 224–232.

2. Вертелецька Н. В. Історіографія українсько-польських переселенських акцій 1944–1948 рр. // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ. Збірник наукових праць. Ч. III / упоряд. М. М. Кучерепа; за загал. ред. М. М. Кучерепа. – Рівне, 2008. – С. 449–454.

3. Вертелецька Н. В. Ідеологічно-кадрова політика на Рівненщині після Другої світової війни // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць. Вип. 14. – Рівне : РДГУ, 2008. – С. 145–150.

4. Вертелецька Н. В. Динаміка етнонаціональної структури населення Рівненщини після Другої світової війни (1944–1953 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць. Вип. 20. – Рівне : РДГУ, 2010. – С. 241–245.

5. Харкевич Н. В. Украинско-польские переселенческие акции 1944–1946 гг.: историко-правовой аспект // *Legea si viata*. Decembrie 2017. – S. 176–180.

6. Kharkevych N. V. Przesiedlenia ukraińców z Polski w USSR w latach 1944–1947 // Гілея: науковий збірник. Збірник наукових праць. Вип. 128 (I) / гол. ред. В. М. Вашкевич. – Київ : Видавництво «Гілея», 2018. – С. 66–69.

7. Харкевич Н. В. Українсько-польські переселенські акції 1944–1946 рр.: за матеріалами Волинської та Рівненської областей / Н. В. Харкевич // Вісник Львівського університету. Серія історична. Спецвипуск на пошану професора Олексія Сухого. – 2017. – Вип. 54. – С. 225–230.

8. Вертелецька Н. В. Причини та етапи українсько-польських переселенських акцій 1944–1946 рр. // Історія очима молодих дослідників. Збірник наукових праць. Вип. 2 / редкол.: В. Шестюк, Л. Галуха, П. Савчук, Р. Давидюк. – Рівне : РДГУ, 2007. – С. 82–88.

9. Вертелецька Н. В. Особливості «радянзації» на Рівненщині після Другої світової війни // Історія очима молодих дослідників. Збірник наукових праць. Вип. 3 / редкол.: В. Шестюк, Л. Галуха, П. Савчук, Р. Давидюк. – Рівне : РДГУ, 2008. – С. 91–96.

10. Вертелецька Н. В. Причини та етапи українсько-польських переселенських акцій 1944–1946 рр. // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / ред. кол. Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 2. – С. 129–137.

АНОТАЦІЯ

Харкевич Н. В. Переселенські процеси в Україні у 1944–1953 рр.: на матеріалах Волинської та Рівненської областей. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2018.

У дисертації комплексно досліджуються переселенські процеси у Волинську та Рівненську області УРСР у 1944–1953 рр. На основі аналізу архівних та опублікованих джерел, спеціальної літератури розкрито переселення/депортації українців з Польщі та Чехословаччини у волинський регіон; уточнено загальну кількість українських переселенців та локалізовано їх розміщення у Волинській та Рівненській областях; висвітлено процес самовільного повернення українських переселенців з південно-східних областей УРСР на Волинь; охарактеризовано процес переселення поляків у ПНР та чехів у Чехословаччину. У дисертації розглянуто соціально-побутові умови проживання переселенців та їх громадську активність. Окремо висвітлено переселенські процеси на Волині 1947–1953 рр., пов'язані з насильницьким переселенням трудових ресурсів у східні райони СРСР та південно-східні області УРСР.

Ключові слова: переселенські/депортаційні процеси, Волинська і Рівненська області УРСР, Польща, Чехословаччина, трудові ресурси.

АННОТАЦІЯ

Харкевич Н. В. Переселенческие процессы в Украине в 1944–1953 гг.: на материалах Волинской и Ривненской областей. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (доктора философии) по специальности 07.00.01 – история Украины. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2018.

В диссертации комплексно исследуются переселенческие процессы в Волинскую и Ривненскую области УССР в 1944–1953 гг. На основе анализа архивных и опубликованных источников, специальной литературы раскрыто переселения/депортации украинцев с Польши и Чехословакии в волинский регион; уточнено общее количество украинских переселенцев и локализовано их размещения в Волинской и Ривненской областях; освещено процесс самовольного возвращения украинских переселенцев из юго-восточных областей УССР на Волинь; охарактеризован процесс переселения поляков в ПНР и чехов в Чехословакию. В диссертации рассмотрены социально-бытовые условия проживания переселенцев и их общественную активность. Отдельно освещено переселенческие процессы на Волини 1947–1953 гг., связанные с насильственным переселением трудовых ресурсов в восточные районы СССР и юго-восточные области УССР.

Ключевые слова: переселенческие/депортационные процессы, Волинская и Ривненская области УССР, Польша, Чехословакия, трудовые ресурсы.

SUMMARY

Kharkevich N. V. Resettlement processes in Ukraine in 1944-1953 referring to Volyn and Rivne regions. – Qualifying research work on the rights of manuscript.

Doctoral dissertation to obtain PhD degree in History of Sciences (Doctor of philosophy). – History of Ukraine – 07.00.01, the Ivan Franko National University of Lviv. – Lviv, 2018.

This dissertation gives the comprehensive analysis of the resettlement of Ukrainians from Poland and Czechoslovakia to Volyn and Rivne regions of the Ukrainian SSR, as well as the resettlement of Poles from the Ukrainian territories to the Polish People's Republic and resettlement of Czechs to Czechoslovakia. The resettlement processes in Volyn region are described on the basis of the unpublished materials, first of all, documents from the Volyn and Rivne state archives, published collections of documents, memoirs, “oral history” and thematic literature. The dissertation clarifies the total number of Ukrainian displaced persons, who arrived in Volyn and Rivne regions during 1944–1948. Their number significantly differs from the data used by Ukrainian historiography. The thesis describes the location of the displaced persons in Volyn: it is stated that the central areas of Volyn region and the southern territories of Rivne region were the priority territories for the resettlement; the displaced persons also arrived in Rivne, Zdolbuniv, Dubno, Lutsk. As the displaced were mostly peasants, they preferred to live in the villages located near towns and small districts with good community transport. The dissertation describes the process of the self-willed return of Ukrainian displaced persons from Poland, the south-eastern regions of the Ukrainian SSR to Volyn: it is stated that the number of such displaced persons was higher than those who “were forced” to migrate to Volyn and Rivne regions.

The dissertation also describes the process of resettlement of Poles to Poland and Czechs – to Czechoslovakia. It is noted that the above resettlement processes were more organized than those referring to resettlement of Ukrainians from Poland.

The dissertation deals with social and living conditions of the displaced persons in Volyn region and their social activity. It is stated that Ukrainian immigrants from Czechoslovakia were actively involved in administrative and public works.

The resettlement processes in Volhynia in 1947–1953, related to the forced migration of labor resources to the eastern regions of the USSR and the south-eastern regions of the Ukrainian SSR, are also highlighted.

Key words: resettlement/deportation processes, Volyn an Rivne regions.

Підписано до друку 27.09.2018 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 128. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 255-49-00, (032) 261-24-15
e-mail: pais.druk@gmail.com; <http://www.pais.com.ua>